

Rapport

Diarienummer
600-2040-14

Jordbruksmarken - en naturresurs att förvalta

Länsstyrelsens grundsyn kring jordbruksmark i länet.

Länsstyrelsen
Jämtlands län

Omslagsbild

Foto: Hanna Appelros.

Utgiven av

Länsstyrelsen Jämtlands län
Juni 2014

Beställningsadress

Länsstyrelsen Jämtlands län
831 86 Östersund
Telefon 010-225 30 00

Ansvarig

Eva Engström och Hanna Appelros

Tryck

Länsstyrelsens tryckeri, Östersund 2014

Löpnummer

2014:8

Diarienummer

600-2040-14

Publikationen kan laddas ner från Länsstyrelsens hemsida
www.lansstyrelsen.se/jamtland

Innehållsförteckning

Länsstyrelsens grundsyn kring jordbruksmark.....	5
Sammanfattning.....	7
Syfte	8
Vad är jordbruksmark, åkermark och betesmark?	9
Jordbruks- och skogsmarkens ursprung	9
Nyodling - att omvandla naturlig jordmån till kulturjordmån	10
Vad är det för skillnad på jordbruksmark, åkermark, betesmark och slätterängar?	12
Beskrivning av jordbruksmarkens beskaffenhet och fördelning i länet	12
Areal jordbruksmark	12
Riksintresse odlingslandskap	13
Vad bygger statistiken för jordbruksmark på i dag?	13
Vad är aktiv jordbruksmark?	13
Ändrad användning av jordbruksmark.....	14
Igenväxning av åkermark och betesmark	14
Exploaterad jordbruksmark i världen, Sverige och Jämtlands län	14
Skogsplantering på jordbruksmark.....	15
Jordbruksmark - grunden för en av basnäringarna.....	17
Jordbruksproduktionens omfattning i dag och utvecklingspotential	17
Vad producerar vi på jordbruksmarken i Jämtlands län?.....	17
Svensk jordbruksmark av globalt intresse.....	17
Biologisk mångfald och ekosystemtjänster från jordbruksmark	18
Ökat värde på åkermark som följd av befolkningstillväxt och begränsade naturresurser?	18
Mer att läsa.....	19
Bilaga 1 - Länsstyrelsens styrmedel som berör jordbruksmark	20
Nationella och regionala målsättningar.....	20
Planer och strategier	21
Lagstyrda ärenden som Länsstyrelsen handlägger av och kan beröra jordbruksmark.....	21
Ekonomiska stöd	22
Bilaga 2 - Lagstiftning som kan beröra jordbruksmark.....	23
Plan- och bygglagen.....	23
Miljöbalken	23
Fastighetsbildningslagen 1970:988	26
Jordförvärvslagen 1979:230	26

Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län/Hanna Appelros.

Länsstyrelsens grundsyn kring jordbruksmark

Länsstyrelsen i Jämtlands län är en statlig myndighet och en kunskapsorganisation som arbetar tvärsektorielt med många olika sakfrågor. Länsstyrelsen arbetar bland annat för att uppnå nationella och regionala målsättningar och handlägger olika typer av lagstyrda ärenden.

Vid handläggning av olika typer av ärenden som direkt eller indirekt berör jordbruksmark har Länsstyrelsen denna samlade grundsyn:

Ur ett framtida mat- och energiperspektiv är det problematiskt att jordbruksmarken bebyggs, försumpas eller växer igen, särskilt med hänsyn till miljö- och rättviseaspekter i ett globalt perspektiv. Problematisk är även byggnation i anslutning till jordbruksmark, också i mindre skala. Jordbruksmarken är en platsbunden naturresurs, som tar lång tid att skapa och har stor betydelse för landskapsbilden. Vår jordbruksmark är speciell då den har en naturligt hög produktionsmässig kvalitet och utsätts för relativt låg grad av slitage.

Betesmarker är, tack vare att de betas, ofta rika på biologisk mångfald, vilket i sig är en försäkring inför framtiden. Jordbruksmark levererar många livsviktiga ekosystemtjänster. Med ökad nederbörd och temperaturökning kan klimatet för odling i vår region komma att bli ännu bättre än i dag, samtidigt som förutsättningarna för andra platser kan bli sämre. Behovet av livsmedels- och energiproduktion kan öka i framtiden, även om ekonomiska intressen saknas i dag. Med hänsyn till försiktighetsprincipen är det därför viktigt att se på jordbruksmarken som en platsbunden naturresurs och därför bevara den.

Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län/Hanna Appelros.

Sammanfattning

Jordbruksmark omfattar både åkermark och betesmark och är ett natur- och kulturarv. Den har skapats i samspel med människan under lång tid.

Jordbruksmarken är en platsbunden resurs. Den går inte att flytta. Att skapa god jordbruksmark från skogsmark tar lång tid och är mödosamt, kostsamt och kräver mycket energi. All mark är inte lämplig att nyodla.

Jordbruksmark är, liksom grundvattenförråd och de naturliga ekosystemen, en ändlig resurs som visserligen nybildas men mycket långsamt i mänskliga mått mätt.

Jordbruksmarken är en av våra viktigaste resurser för att producera livsmedel och andra råvaror. Därför är det viktigt att bevara möjligheten för att kommande generationer också ska kunna leva.

Exploatering av jordbruksmark är irreversibel och får ofta konsekvenser för brukande av ytterligare jordbruksmark än den mark som direkt tas i anspråk. Igenväxning av jordbruksmark och skogsplantering på åkermark sker på större arealer i Jämtlands län än exploatering. Det är dock möjligt att återskapa denna till jordbruksmark vid behov.

Styrmedel för att bevara jordbruksmark finns av olika slag, som målsättningar, planer och strategier, lagstiftning och ekonomiska stöd. Många av dessa ansvarar Länsstyrelsen för eller medverkar i. Lagstödet för jordbruksmark finns i flera olika lagstiftningar.

En icke aktiv jordbruksmark i dag kan komma att vara aktiv i framtiden eftersom marknadsförutsättningar och klimat förändras över tiden. Ingen av oss vet i dag var vår mat produceras om 20 år eller 50 år.

Vi kan inte med säkerhet känna till hur jordbruksmarken behöver användas i framtiden. Det enda vi vet är att vi alla tider kommer vara beroende av den biologiska mångfalden och de ekosystemtjänster som jordbruksmark kan ge, och som i sin tur kan ge livsmedelsproduktion, energiproduktion samt natur- och kulturvärden.

Syfte

Syftet med denna skrift är att ge ett kunskapsunderlag om jordbruksmark i Jämtlands län och en gemensam grundsyn kring värdet av jordbruksmarken. Materialet ska kunna fungera som planeringsunderlag och stöd i handläggning i frågor som berör jordbruksmark. Jordbruksmark är ett natur- och kulturarv och grundförutsättning för en av våra basnäringar i länet.

Materialet är framtaget i en arbetsgrupp bestående av bred kompetens från olika enheter på Länsstyrelsen.

Vad är jordbruksmark, åkermark och betesmark?

Jordbruks- och skogsmarkens ursprung

Jordmånen har bildats under lång tid sedan inlandsisen. Innehållet i jordarna kommer från berggrund i området, eller som har transporterats med isen. Leror har bildats i djupa vatten, där det har varit tillräckligt lugnt för sedimentation, och sandjord där vattnet har rört sig mer. De två vanligaste svenska jordmånerna är podsol och brunjord.

Podsol är en jordmån som bildas ur grovkorniga sandiga och moiga jordarter. Sandig moig morän är Sveriges och Jämtlands läns vanligaste jordart, en podsoljordart. Den vanligaste vegetationen på podsol är barrskog. 51 procent av Jämtlands län är skogsbeklädd med framför allt barrskog.

Bild 1. Podsol kännetecknas av ett tunt förnaskikt som består av barr och kvistar, markvegetation, rester av markdjur, svampar och bakterier.

Under förnan ligger mårskiktet som är ett skikt med mer nedbruten förna och humusämnessiktet med nedbrutet organiskt material.

Därefter kommer urlakningszonen som syns tydligt för den är så blek och under den kommer anrikningszonen, rostjorden som successivt övergår till jordartens grå eller grågula färg.

Foto: Åke Nilsson, www.markinfo.se

Brunjord är en jordmån som kommer ur leriga jordarter och innehåller bakterier, maskar och grävande organismer. Vanligaste vegetationen är lövskog och gräsbevuxen betesmark. Runt Storsjön och i ett stråk upp mot norra Jämtland har leran stort kalkinnehåll, vittrad från berggrunden, vilket ger en bördig brunjord.

Bild 2. Brunjord kännetecknas av att förnan övergår i mineraljorden och tillsammans bildar ett översta marklager. Under den kommer en mörkfärgad horisont som blir ljusare och ljusare mot djupet.

Foto: Åke Nilsson, www.markinfo.se

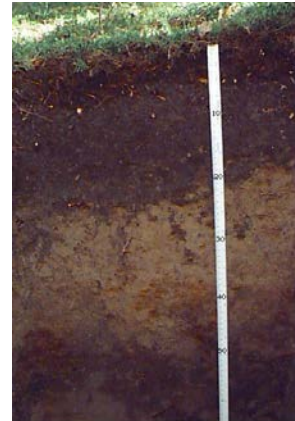
Gräsbevuxen brunjord är ofta en lämplig betesmark. Den mesta jordbruksmarken har först varit gräsbevuxen brunjord. På vissa, mindre stenbundna, platser har man plöjt upp den gräsbevuxna brunjorden så att den med människans hjälp har övergått i uppodlad jord, och slutligen åkermark.

Åkermark, den uppodlade jorden har alltså sitt ursprung i brunjorden men är gödslad och bearbetad under många år. Den uppodlade jorden är ofta dikad för att ge bästa förutsättningar för odling av jordbruksgrödor.

Bild 3. Uppodlad jord kännetecknas av ett mullrikt matjordslager 20–30 centimeter och en grund som heter alv.

I gränsen mellan matjord och alv finns ofta en plogsula, en förtätning som uppstått genom års plöjning av marken. Den uppodlade jorden är en kulturjordmån.

Foto: Åke Nilsson, www.markinfo.se

Odlingslandskapet i länet utvecklades redan i yngre järnåldern 500 e Kr i Storsjöområdet. Under vikingatiden cirka 1000 e Kr började uppodlingen i övriga länet. Uppodlingen skedde från 1700-talet fram till 1950-talet. Traditionen och den långa kulturtiden gör att länet är rikt på kultur och naturmiljövärden.

Jordbruksmarken utgör i dag en procent av länets yta och består till 1/4 av betesmark och 3/4 av åkermark.

Nyodling - att omvandla naturlig jordmån till kulturjordmån

Skiktet av bördig matjord är tunt, bara några decimeter. Där finns dock de flesta av de näringsämnen som växterna behöver.

Att nyodla tar olika lång tid beroende på vilken mark man utgår från, men all mark är inte lämplig att nyodla. I princip är den lämpligaste marken i länet redan uppodlad. Att nyodla skogsmark till odlingsbar jordbruksmark är kostsamt och kräver mycket insatsmedel i form av energi och ofta även växtnäring. Med hjälp av konstgödsel kan marken snabbare bli odlingsbar, som ett substrat, men det är först när även mull bildas som jorden själv kan leverera växtnäring och ge utrymme för mikroliv. Mullbildning stimuleras av djurhållning, stallgödsel och odling av vall.

I goda fall kan en god odlingsjord med hög mullhalt uppstå tiotals år efter att nyodlingen börjat, tiden beror på utgångsläge. Även uppodling av igenvuxen åker kräver stora resurser energimässigt och ekonomiskt men efter betydligt kortare tid kan en tidigare åker som redan har matjordslager, återfå status som god åkermark.

Att lägga om konventionell åkermark till ekologisk produktion tar sju till åtta år för att få en biologisk balans för bland annat växtnäringstillförsel från markens förråd till växterna.

Den nyodling som bedrivs i dag syftar till att samla framförallt betesmarker nära djurstallar få en bättre arrondering¹ etcetera.

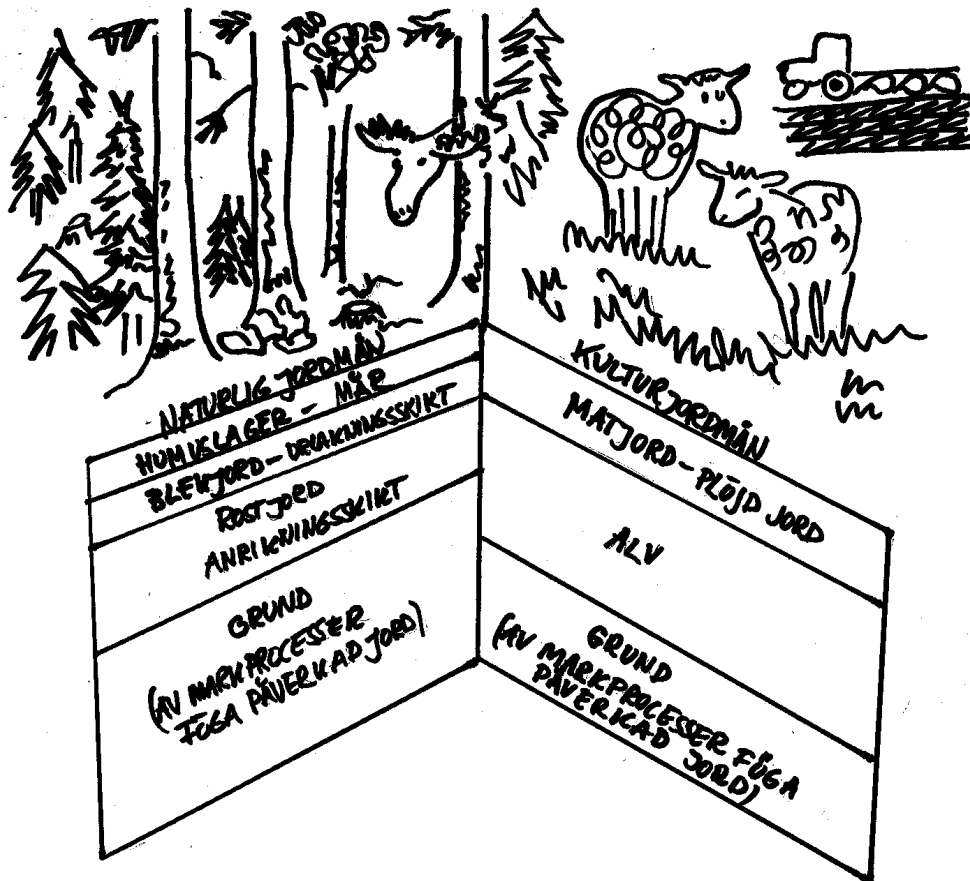

Bild 4. Livet i marken. Skillnaden mellan naturlig jordmån (ofta skogsmark) och kulturjordmån (jordbruksmark).

Livet i marken skiljer sig mellan skogsmark och jordbruksmark. Det är livet i marken som gör det möjligt att skörda grödor som odlats bara ett år, till skillnad från att odla träd i skogen. I ett gram svensk åkerjord finns det 100–3 000 miljoner bakterier och många meter av svamphyfer.

Den biomassa som består av markens mikroorganismer är många gånger större än den växtlighet man odlar ovanför markytan. Mikroorganismerna lever på växtrester och omvandlar dem till växtnäring som då blir tillgänglig för odling. Vilka arter som förekommer regleras främst av markens kemiska och fysikaliska egenskaper. Detta är orsaken till varför livet i marken skiljer sig mellan skog och åkermark. Till exempel finns det inte dagmaskar i skogen på grund av lågt pH, medan svampar generellt gynnas.

¹ Arrondering är fältens form och läge i förhållande till varandra och brukningscentrum.

Vad är det för skillnad på jordbruksmark, åkermark, betesmark och slåtterängar?

Jordbruksmark är ett samlingsnamn för åkermark och betesmark. Åkermark är till skillnad från betesmarken möjlig att plöja och här odlas såväl djurfoder som livsmedel. Betesmarker är permanent gröna och ger foder till betande djur. Betesmarker finns av skiftande slag, bland annat naturbetesmarker och kultiverade betesmarker. Det finns också slåtterängar som är jordbruksmark som inte plöjs, betas eller gödslas, men skördas som foder, ofta med handkraft.

I stödsammanhang är definitionen av åkermark och betesmark av stor betydelse. (se vidare styrmedel). Åkermark definieras som plöjbar mark och kallas åker även om djur ibland betar där. Betesmark definieras av att den inte är plöjbar och kan bara bevaras av betesdjur. Eftersom naturbetesmarker och slåtterängar är särskilt rika på biologisk mångfald och kulturmiljöer finns olika program för att på olika sätt bevara dessa.

För att betesmarken ska kunna bevaras behövs i praktiken även åkermark. De djur som betar betesmarken på sommaren behöver också vinterfoder för att kunna leva resten av året tills det återigen är dags att beta. Exempelvis behöver kon runt 3 000 m² för bete på sommaren. För att få ihop allt foder till en ko behövs runt 20 000 m² det vill säga två hektar åker per år. Det betyder alltså att, för att grupper av djur ska kunna beta av en hektar betesmark behövs det dessutom nästan sju hektar åkermark som producerar vinterfoder till de betande djuren.

Att vi i Jämtlands län inte har detta förhållande beror på att vi inte producerar allt vinterfoder i länet, utan främst grovfoder ensilage/hö, men är inte självförsörjande på kraftfoder, spannmål.

Beskrivning av jordbruksmarkens beskaffenhet och fördelning i länet

Jämtländskt jordbruk är unikt då det tillhör världens nordligaste inlandsjordbruk. Jordbruk bedrivs i hela länet, men med en större koncentration runt Storsjön och i älvdalarna. Det flesta odlingsmarkerna finns på 200–400 meter över havet, men vi har också jordbruk i fjällregionen. Större delen av jordbruksmarken ligger inom kambrosilurområdet, vilket kännetecknas av moränlera och en kalkrik jordmån. Kambrosilurområdet sträcker sig från Storsjöbygden och norrut. I övriga länet förekommer allt från lätta sandjordar till sorterade lättleror och lite mulljordar.

Areal jordbruksmark

Jordbruksmarken i länet omfattar 56 000 hektar, fördelat på 42 000 hektar åkermark och 14 000 hektar betesmark, det vill säga en fjärdedel av jordbruksmarken är betesmarker. Betesmarken är permanent gräsbevuxen och som inte går att plöja och därför aldrig förnyas. Vi har små arealer i jämförelse. 1 procent av länets yta är jordbruksmark, medan 6,5 procent av Sveriges yta är jordbruksmark. Oavsett andelen så har jordbruksmarken stor betydelse för landskapsbilden.

I ett internationellt perspektiv är Sveriges jordbruksmark mycket liten, men Sverige och Jämtlands län ligger i ett område med mycket gynnsamma förutsättningar för odling, även i ett framtida varmare klimat. Jordbruksmarken i Jämtlands län utgör 1,5 procent av Sveriges jordbruksmark. För att vara ett norrlandslän har vi en stor andel hävdade betesmarker. Många av dessa är mycket rika på biologisk mångfald. Särskilt artrika är våra slätterängar, tack vare att de sköts av människor för hand med kunskap om slätter.

Riksintresse odlingslandskap

Riksintresse för kulturmiljövården är ett urval av miljöer av nationell betydelse som ska representera hela landets 10 000 år långa historia från stenålder till nutid.

De är geografiska områden som så långt det är möjligt ska skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada dess värden. Minst 34 av länets 61 riksintresseområden berör odlingslandskapet och utgörs av sammansatta landskap som består av by- eller byar samt sockencentrum, gårdsmiljöer, samt fåbodmiljöer. Av dessa finns fyra i Bergs kommun, en i Bräcke kommun, tio i Härjedalens kommun, sex i Krokoms kommun, två i Ragunda kommun, två i Strömsunds kommun, sju i Åre kommun samt två i Östersunds kommun.

Vad bygger statistiken för jordbruksmark på i dag?

Statistiken för jordbruksmark bygger i dag på den areal som det söks stöd för, här kallad brukad jordbruksmark. Den är uppdelad i åkermark och betesmark. Att statistiken bygger på stöd innebär att det finns mer jordbruksareal med kulturjordmån än vad som syns i Jordbruksverkets och SCB:s statistik. Tillgänglig arealstatistik över jordbruksmarken visar alltså inte hela sanningen sett ur ett biologiskt perspektiv.

I dag är all jordbruksareal i Sverige som är möjlig att söka stöd för inventerad och har en egen identitet, ett så kallat blocknummer. Eventuell ny mark som man vill söka stöd på måste först inventeras för att kunna blockläggas. Arealen blocklagd mark ingår dock inte i den officiella statistiken, men kan sökas fram ur databaser. Det betyder att den officiella statistiken ändras med ändringar i stöden, eftersom statistiken bygger på ansökt och godkänd areal.

Ett exempel är när gårdsstödet infördes 2005. I Jämtlands län ökade jordbruksarealen från 2004–2005 med cirka sex procent åkermark och cirka 27 procent betesmark för att många sökte gårdsstöd på mark som tidigare inte söktes stöd för. År 2010 hade arealen minskat med sex procent åkermark och 13 procent betesmark, när många upptäckte att de inte kunde leva upp till skötselkraven i stöden i kombination med att arealgränsen för gårdsstödet sattes till minst fyra hektar per brukare.

Vad är aktiv jordbruksmark?

I dag är definitionen på aktiv jordbruksmark i EU-stödssammanhang samma som brukad jordbruksmark. Det vill säga åkermark som man söker gårdsstöd på och som ska skötas så att den inte försumpas eller växer igen, samt betesmark som betas årligen. Mark som man söker miljöersättningar för har ytterligare skötselkrav, som bland annat innebär att grödan också ska skördas och växtligheten förnyas.

I en del sammanhang definieras aktiv jordbruksmark som mark som brukas av primärproducenter av livsmedel. Det kan också handla om olika grader av intensitet i odlingen. Det finns med andra ord ingen entydig definition av vad aktiv jordbruksmark är. Men gemensamt för alla definitioner är att det handlar om mark med kulturjordmån.

Ett annat sätt att definiera vad som är aktiv jordbruksmark är att tala om vad som inte är det. Även denna väg finns ingen entydig definition. I SLU:s riksskogstaxering står bland annat *"Som skogsmark räknas också nedlagd jordbruksmark och annan outnyttjad mark som är lämplig för skogsproduktion, om inte skogsbruk är en klart olämplig markanvändning (exempelvis fornminnesområden). Jordbruksmark som inte brukats under de tre senaste åren anses här som nedlagd och räknas till skogsmark"*.

Ändrad användning av jordbruksmark

Igenväxning av åkermark och betesmark

Varje år minskar arealen brukad jordbruksmark i Sverige. Utvecklingen har pågått i åtminstone ett halvt sekel. Den största delen av denna minskning utgörs av igenväxning av åker och betesmarker i Norrland och södra Sveriges skogsbygder. För denna del är det den negativa befolkningstrenden för vissa landsbygder och minskad lönsamhet i brukande av marken som utgör huvudorsaken.

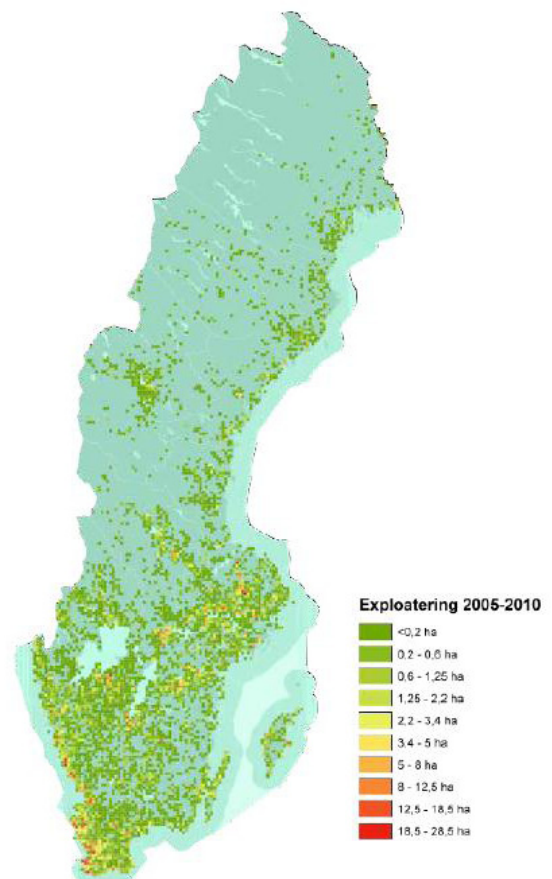
Brist på betande djur är betesmarkernas största hot. Här är det främst natur- och kulturvärden som långsamt går förlorade. Detta är ett direkt hot för riksintressen för kulturmiljövården relaterad till ett öppet odlingslandskap och för miljömålet *Ett rikt odlingslandskap*. Kulturjordmånen finns fortfarande kvar även vid igenväxning, men kräver restaurering för att bli produktiv jordbruksmark igen.

Exploaterad jordbruksmark i världen, Sverige och Jämtlands län

En annan mindre del av minskningen i Sverige beror på exploatering av jordbruksmark för olika slags bebyggelse och infrastruktur. Flera av de större expansiva städerna är lokaliserade i slättbygderna.

I bland annat Storsjöbygden och Åredalen sker också expansion. Därför händer det att god åkermark exploateras för bebyggelse och infrastruktur. Denna nya markanvändning, med till exempel tryckskador på mark och bortschaktning av matjord, är irreversibel.

Det är av stor vikt hur exploateringen planeras för att minimera konsekvenserna

för återstående mark. Som exempel kan tas vägdragning som resulterar i att åkrar delas på ett olyckligt sätt.

Exploateringen av jordbruksmark ökar i Sverige. Under perioden 2006 till och med 2010 har 2 607 hektar åkermark och 407 hektar betesmark i Sverige tagits i anspråk för byggnation av bostäder, lokaler och infrastruktur. Det är en kraftig ökning jämfört med perioden 1998 till och med 2005 då 1 725 hektar åkermark och 65 hektar betesmark togs i anspråk i exploateringssyfte.

I många andra länder i världen är det ingen skillnad på åkermarkens sammansättning jämfört med annan mark, vilket innebär att bebyggelse på jordbruksmark där inte är lika problematisk som i de nordiska länderna.

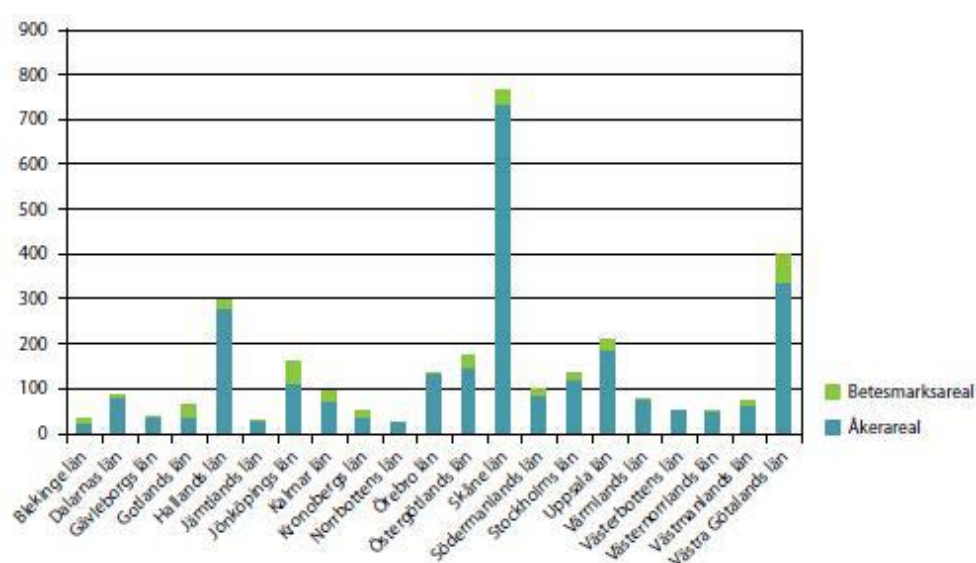

Bild 6. Exploaterad areal i hektar per län 2006–2010.

Bilden ovan visar att i Jämtlands län var den exploaterade jordbruksmarken 2006–2010 bara 28 hektar. Länets totala jordbrukareal är också liten och exploateringsgraden var därför 0,06 procent under perioden. Något högre exploateringsgrad, 0,07 procent, har jordbrukslänerna Östergötlands län och Västra Götalands län, i reella tal 173 hektar respektive 398 hektar. Den största exploateringsgraden och faktiska exploaterade arealen i Sverige är i Skåne län om 0,14 procent och 763 hektar. Eftersom Skåne har så stor del av vår livsmedelsproduktion så påverkar detta hela Sverige.

Skogsplantering på jordbruksmark

Det förekommer även omläggning av jordbruksmark till skogsmark. När skogsplantering sker på jordbruksmark kan den återskapas till jordbruksmark vid behov, till skillnad från hårdgörande och bebyggelse av jordbruksmark. Det är krävande och tidsödande att återskapa även den jordbruksmark som blivit skogsplanterad, men till skillnad från mark som hårdgjorts så är det möjligt.

Foto: Länsstyrelsen, Jämtlands län/Hanna Appelros.

Jordbruksmark - grunden för en av basnäringarna

Jordbruksproduktionens omfattning i dag och utvecklingspotential

Jordbruket har betydelse för sysselsättningen i vårt län. 3 250 personer eller 5,3 procent av länets befolkning är direkt eller indirekt sysselsatta inom jordbruket i länet. En grundförutsättning för jordbruksproduktion är jordbruksmark.

Jordbruksmarken i länet är fördelad på 1 728 jordbruksfastigheter som innehar mer än två hektar med en medelareal på 23,8 hektar. Mer än hälften av företagen äger sin egen jordbruksmark men det är som regel små fastigheter och tillsammans äger de bara 23 procent av jordbruksmarken (2010). Det innebär att många av de aktiva jordbruksföretagen bedrivs sin produktion på helt eller delvis arrenderad areal.

Vad producerar vi på jordbruksmarken i Jämtlands län?

Jordbrukets omsättning i länet, inklusive förädlingsledet och stöd och ersättningar, beräknas till drygt en miljard kronor. En femtedel av jordbrukets omsättning, eller 200 miljoner kronor utgörs av komjölken. Efter förädling omsätter den ytterligare 320 miljoner. Mjölkproduktionen i sin helhet utgör alltså 53 procent av den totala omsättningen. Länets mjölkföretag är starkt rationaliserade och håller i stor utsträckning på att generationsskifta. Av övrig produktion utgör köttproduktion och dess förädling ungefär 6,5 procent.

Övrig produktion är trädgårdsväxter, ägg, potatis, getmjölk och dess förädling och övriga råvaror och småskalig förädling. Övrig produktion inklusive kött och köttförädling omsätter i storleksordningen 120 miljoner tillsammans. EU-stöd och nationella ersättningar till jordbruket uppgår till 300 miljoner kronor per år fördelade på cirka 1 700 mottagare (2010). Av stor betydelse för länets jordbruk är de olika miljöstöden. 60 procent av EU-stöd och nationella ersättningar går till mjölkproduktionen.

Livsmedelsproduktionen i länet sker på hälften av jordbruksarealen. Den andra hälften sköts i dagsläget på ett sådant sätt att marken inte växer igen och försumpas. Om marknadsförutsättningarna ändras skulle livsmedelsproduktion kunna ske på minst en dubbelt så stor produktionsyta som i dag. Eftersom jordbruksmarken finns spridd i hela länet finns det en fysisk gräns för hur stora hållbara produktionsenheter kan vara, till skillnad från i slättbygder söderut där markerna är samlade.

Svensk jordbruksmark av globalt intresse

Klimatet i Sverige innebär att jordbruket har god tillgång till vatten och i ett globalt perspektiv har vi mindre extremer av torka och skyfall. När klimatet förändras får jordbruket nya förutsättningar. I områden som internationellt sett har de bördigaste jordarna och det fördelaktigaste klimatet i dag kan det i framtiden bli för varmt, för torrt eller för blött för att odla.

Den nordiska åkermarken är i stor utsträckning skapad av processer under relativt sen geologisk tid, vilket medför att marken domineras av mineraler som genom vittring kontinuerligt frigör viktiga växnäringsämnen, vilket är en fördel ur ett internationellt perspektiv. Marksлитage, vatten- och vinderosion, är också ett stort problem internationellt. I ett globalt perspektiv är nordvästra Europa och några delar av USA och Sydamerika nära nog de enda områdena som inte utsätts för kraftfullt marksлитage.

Ett argument för att den svenska jordbruksmarken bör bevaras är därför att jordbruksmarken här inte utsätts för så kraftigt slitage och därför relativt sett kommer att bli viktigare som resurs i framtiden. Marksлитaget innebär att det inte är säkert att den odlingsmark som används i dag är den som kommer att brukas framöver.

Biologisk mångfald och ekosystemtjänster från jordbruksmark

Biologisk mångfald kan beskrivas som de arter och den variationsrikedom av livsformer och funktioner som finns i alla ekosystem. Biologisk mångfald är en förutsättning för liv på jorden och utgör basen för de så kallade ekosystemtjänsterna. Ekosystemtjänster är funktioner i ekosystemen som levererar tjänster, bland annat till mänskligheten. Exempel är fotosyntes, kvävefixering, vattenrening och pollinering. Biologisk mångfalden minskar också naturens och samhällets sårbarhet inför klimatförändringar. Jordbruksmarken och de småbiotoper som finns i och omkring den brukade jorden rymmer en stor biologisk mångfald.

Ökat värde på åkermark som följd av befolkningstillväxt och begränsade naturresurser?

Jordbruksmark är en fondresurs. Det innebär att den, till skillnad från fossila bränslen som olja och kol, är en resurs som kan ge ett förnybart flöde. En åker som brukas hållbart kan avkasta livsmedel och andra råvaror för till exempel energi och fiberproduktion, under mycket lång tid. Om ett hållbart samhälle ska skapas måste produktion och konsumtion baseras på förnybara resurser. Under Riokonferensen 2012 enades man om att jobba för begränsad markförstörelse i världen.

Jordbruksmarken är en begränsad resurs som inte kan utökas utan problem. Med växande global befolkning blir det också för varje år mindre och mindre yta kvar per världsmedborgare att tillgå. FN:s livsmedels- och jordbruksorganisation, FAO, pekar på att den globala matproduktionen behöver öka med cirka 70 procent till år 2050. Till 2080 räknar man med att ytterligare 100–250 miljoner hektar behövs för att klara livsmedelsförsörjningen till en växande befolkning. Konkurrensen om jordbruksmarken handlar också om mark för energi- och fiberproduktion.

Mer att läsa

- » Exploatering av jordbruksmark 2006-2010, Jordbruksverket, Rapport 2013:3.
- » Långsiktigt hållbar markanvändning, del 1. Delbetänkande av Miljömålsberedningen, SOU 2013:43.
- » Väsentligt samhällsintresse? Jordbruksmarken i kommunernas fysiska planering, Jordbruksverket, Rapport 2013:35.
- » Jorden vi ärvde – den svenska åkermarken i ett hållbarhetsperspektiv, Kungliga skogs- och lantbruksakademiens tidskrift nummer 6, 2012.
- » Mål och metoder för hushållning med god jordbruksmark inom kommunal planering, SLU LTJ-fakultetens faktablad 2012:8.
- » Nyodling i Sverige under 2000-talet, Lovisa Solbär, Inst. För kulturgeografi och ekonomisk geografi, Lunds universitet, Rapporter och notiser 172.
- » Svenska miljömål – precisering av miljökvalitetsmålen och en första uppsättning etappmål Ds:2012:23.
- » Hopp för jorden, Jens Blomquist, Den goda jorden 2011.
- » Mat och klimat, Johanna Björklund, Per Holmberg, Susanne Johansson, Medströms bokförlag, 2008.

Bilaga 1 - Länsstyrelsens styrmedel som berör jordbruksmark

Nationella och regionala målsättningar

Miljökvalitetsmål

Nationella miljökvalitetsmål finns sedan länge. I dag är de 16 stycken. Det miljökvalitetsmål som mest berör jordbruksmark är Ett rikt odlingslandskap, som är ett av sju prioriterade miljökvalitetsmål i Jämtlands län. Även andra miljökvalitetsmål kan beröra eller är direkt beroende av jordbruksmark.

Ett regionalt arbete pågår med att ta fram åtgärder som ska syfta till att uppnå de värden som preciseringarna, som antogs av regeringen i april 2012, representerar.

Preciseringar för miljökvalitetsmålet *Ett rikt odlingslandskap*:

- » åkermarkens fysikaliska, kemiska, hydrologiska och biologiska egenskaper och processer är bibehållna
- » jordbruksmarken har så låg halt av föroreningar att ekosystemens funktioner, den biologiska mångfalden och människors hälsa inte hotas
- » odlingslandskapets viktiga ekosystemtjänster är vidmakthållna
- » odlingslandskapet är öppet och variationsrikt med betydande inslag av hävdade naturbetesmarker och slåtterängar, småbiotoper och vattenmiljöer, bland annat som en del i en grön infrastruktur och erbjuder livsmiljöer och spridningsvägar för vilda växt- och djurarter
- » naturtyper och arter knutna till odlingslandskapet har gynnsam bevarandestatus och tillräcklig genetisk variation inom och mellan populationer
- » husdjurens lantraser och de odlade växternas genetiska resurser är hållbart bevarade
- » hotade arter och naturmiljöer har återhämtat sig
- » främmande arter och genotyper inte hotar den biologiska mångfalden
- » genetiskt modifierade organismer som kan hota den biologiska mångfalden inte är introducerade
- » biologiska värden och kulturmiljövärden i odlingslandskapet som uppkommit genom långvarig traditionsenlig skötsel är bevarade eller förbättrade
- » kultur- och bebyggelsemiljöer i odlingslandskapet är bevarade och förutsättningar för fortsatt bevarande och utveckling av värdena finns
- » odlingslandskapets värden för friluftslivet är värnade och bibehållna samt tillgängliga för människor.

Planer och strategier

Länsstyrelsen tar fram, eller medverkar till regionala planeringsunderlag, planer och program som visar på vad som är viktigt att ta hänsyn till för att skapa goda och trygga levnadsförhållanden och en långsiktigt hållbar livsmiljö. Exempel på sådana dokument med mer eller mindre anknytning till jordbruksmark är:

- » Energi- och klimatstrategi för Jämtlands län
- » Regional utvecklingsstrategi, RUS
- » Åtgärdsprogram för miljömål
- » Länstransportplan
- » Regionala vattenresursplanen
- » Planer för regionalt genomförande av strukturfonder.

Lagstyrda ärenden som Länsstyrelsen handlägger av och kan beröra jordbruksmark

- » Yttranden kring översiktsplaner och detaljplaner
- » Prövning eller granskning av kommunala beslut om dispens vid strandskyddsärenden
- » Markförvaltning
- » Prövning av överklagade beslut enligt plan- och bygglagen
- » Samråd, prövning och granskning av lantmäteriförrättningar
- » Godkännande av miljökonsekvensbeskrivning, MKB
- » Tillstyrkan av infrastrukturprojekt
- » Samråd enligt miljöbalken för ledningskoncessioner.
- » Beslut om betydande miljöpåverkan
- » Vattenverksamhet, markavvattning och dikesfrågor
- » Bevaka biotopskydd
- » Bevaka riksintressen
- » Samrådet inför tillståndsprövningar av miljöfarlig verksamhet, 9 kapitlet miljöbalken. Exempel på verksamheter kan vara, större anläggningar för djurhållning, matjordstäckter, vindkraftsparker, gruvor
- » Lämna yttrande till Bergstaten för bearbetningskoncession enligt minerallagen. Kan till exempel gälla för uranhaltig alunskiffer inom Storsjöbygden. Beslut om förvärvstillstånd för och skogsfastigheter
- » Tillsyn av dödsboägda fastigheter
- » Anmälan att ta jordbruksmark ur produktion.

Lagstiftning som ärendena styrs av återfinns i plan- och bygglagen, miljöbalken, fastighetsbildningslagen och jordförvärvslagen. Se bilaga 2.

Ekonomiska stöd

Jordbrukarstöd

Länsstyrelsen handlägger och kontrollerar olika stöd och ersättningar till brukare av jordbruksmark.

- » Med gårdsstödet säkerställs att jordbruksmark inte försumpas eller växer igen. Beloppet för gårdsstödet varierar över landet och är högre i områden med högt produktionsvärde.
- » Kompensationsbidrag ska främja produktion i områden med sämre klimatologiska förutsättningar, till exempel i norra Sverige och skogsbygder.
- » Miljöersättningar styr produktionen på jordbruksmark till ökad miljöinriktning av olika slag, till exempel permanenta vallar, ekologisk produktion, nyttjande av betesmark och slätterängar.

Företagsstöd och projektstöd

Länsstyrelsen handlägger och kontrollerar också företagsstöd och projektstöd direkt och indirekt riktat till jordbruket. Det handlar bland annat om stöd till investeringar, kompetensutveckling och starthjälp till unga lantbrukare, samt investeringar för att bevara natur- och kulturmiljöer i odlingslandskapet.

Bilaga 2 - Lagstiftning som kan beröra jordbruksmark

Plan- och bygglagen

2 KAP 2 § MEST LÄMPLIG ANVÄNDNING AV MARK- OCH VATTENOMRÅDEN

Planläggning och prövningen i ärenden om lov eller förhandsbesked enligt denna lag ska syfta till att mark- och vattenområden används för det eller de ändamål som områdena är mest lämpade för med hänsyn till beskaffenhet, läge och behov. Företrädare ska ges åt sådan användning som från allmän synpunkt medför en god hushållning. Bestämmelserna om hushållning med mark- och vattenområden i 3 och 4 kap miljöbalken ska tillämpas.

2 KAP 3 § HÄNSYN

Planläggning enligt denna lag ska med hänsyn till natur- och kulturvärden, miljö- och klimataspekter samt mellankommunala och regionala förhållanden främja

1. en ändamålsenlig struktur och en estetiskt tilltalande utformning av bebyggelse, grönområden och kommunikationsleder
2. en från social synpunkt god livsmiljö som är tillgänglig och användbar för alla samhällsgrupper
3. en långsiktigt god hushållning med mark, vatten, energi och råvaror samt goda miljöförhållanden i övrigt
4. en god ekonomisk tillväxt och en effektiv konkurrens.

2 KAP 4 § ALLMÄN LÄMPLIGHET

Vid planläggning och i ärenden om bygglov eller förhandsbesked enligt denna lag får mark tas i anspråk för att bebyggas endast om marken från allmän synpunkt är lämplig för ändamålet.

Miljöbalken

1 KAP 1 § MILJÖBALKENS MÅL OCH TILLÄMPNINGSREGLER

Bestämmelserna i denna balk syftar till att främja en hållbar utveckling som innebär att nuvarande och kommande generationer tillförsäkras en hälsosam och god miljö. En sådan utveckling bygger på insikten att naturen har ett skyddsvärde och att människans rätt att förändra och bruka naturen är förenad med ett ansvar för att förvalta naturen väl.

Miljöbalken skall tillämpas så att

1. människors hälsa och miljön skyddas mot skador och olägenheter oavsett om dessa orsakas av föroreningar eller annan påverkan
2. värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas
3. den biologiska mångfalden bevaras
4. mark, vatten och fysisk miljö i övrigt används så att en från ekologisk, social, kulturell och samhällsekonomisk synpunkt långsiktigt god hushållning tryggas
5. återanvändning och återvinning liksom annan hushållning med material, råvaror och energi främjas så att ett kretslopp uppnås.

3 KAP 1 § GOD HUSHÅLLNING AV MARK- OCH VATTENOMRÅDEN

Mark- och vattenområden ska användas för det eller de ändamål för vilka områdena är mest lämpade med hänsyn till beskaffenhet och läge, samt föreliggande behov. Företräde ska ges sådan användning som medför en från allmän synpunkt god hushållning. (Samma som plan- och bygglagen 2 kap 2§.)

3 KAP 4 § JORD- OCH SKOGSBRUK AV NATIONELL BETYDELSE

Jord- och skogsbruk är av nationell betydelse. Brukningsvärd jordbruksmark får tas i anspråk för bebyggelse eller anläggningar endast om det behövs för att tillgodose väsentliga samhällsintressen och detta behov inte kan tillgodoses på ett från allmän synpunkt tillfredsställande sätt genom att annan mark tas i anspråk.

3 KAP 6 § RIKSINTRESSEN FÖR NATURVÅRDEN, KULTURMILJÖVÅRDEN OCH FRILUFTSLIVET

Mark och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt som har betydelse från allmän synpunkt på grund av deras naturvärden eller kulturvärden eller med hänsyn till friluftslivet ska så långt som möjligt skyddas mot åtgärder som påtagligt kan skada natur- eller kulturmiljön.

7 KAP 11§ BIOTOPSKYDDSOMRÅDE

Förordningen om områdesskydd enligt miljöbalken 1998:1252 5 §, 7§
Inom ett biotopskyddsområde får man inte bedriva en verksamhet eller vidta en åtgärd som kan skada naturmiljön. Om det finns särskilda skäl, får dispens från förbudet ges i det enskilda fallet.

BIOTOPSKYDDSOMRÅDEN SOM AVSES I 5§ ÄR:

Alléer, källor med omgivande våtmark i jordbruksmark, odlingsrösen i jordbruksmark, pilevallar, småvatten och våtmarker i jordbruksmark, stenmurar i jordbruksmark, åkerholmar. 7 § det finns även särskilt skyddsvärda mark- och vattenområden.

7 KAP. 7§ 19-20 MILJÖSKYDDSOMRÅDE

Ett större mark- eller vattenområde får förklaras som miljöskyddsområde om det krävs särskilda föreskrifter om på grund av förorening.

Föreskrifter ska meddelas om inskränkningar i rätten att förfoga över fastigheter inom området som behövs för att tillgodose syftet. 7 kap. 7:21-22 vattenskyddsområde.

Länsstyrelsen får förklara ett mark- eller vattenområde som vattenskyddsområde till skydd för en grund- eller ytvattentillgång som utnyttjas eller kan antas komma att utnyttjas för vattentäkt.

Länsstyrelsen ska meddela föreskrifter om inskränkningar i rätten att förfoga över fastigheter i området som behövs för att tillgodose syftet med området.

9 KAP MILJÖFARLIG VERKSAMHET OCH HÄLSOSKYDD

Tillstånd krävs för täkt för annat än markinnehavarens husbehov av berg, naturgrus eller andra jordarter (inklusive matjordstäkter)

Vid prövning av en ansökan om tillstånd till täkt av matjord ska behovet av brukningsbar jordbruksmark beaktas.

11 KAP 13 OCH 15 §§ TILLSTÅNDSPLIKT TILL MARKAVVATTNING OCH RENSNING

Markavvattning får inte utföras utan tillstånd. Vidare krävs tillstånd, i den utsträckning regeringen föreskriver det, för andra åtgärder som utförs för att avvattna mark i de fall åtgärden kan förväntas få en bestående negativ effekt på växt- och djurlivet.

För dränering av jordbruksmark genom täckdikning med dräneringsrör som har en största diameter av 300 millimeter krävs det dock tillstånd endast om det är sannolikt att allmänna eller enskilda intressen skadas genom verksamheten.

Ett tillstånd till markavvattning eller annan åtgärd för att avvattna mark skall förenas med de villkor som behövs för att begränsa eller motverka skada på allmänna eller enskilda intressen. I tillståndet skall anges inom vilken tid åtgärderna skall vara utförda.

Tillstånd enligt detta kapitel behövs inte för att utföra rensningar för att bibehålla vattnets djup eller läge eller för att omedelbart återställa ett vattendrag som har vikit från sitt förra läge eller som på något annat sätt har förändrat sitt lopp.

Om arbetena berör en fastighet som tillhör någon annan, skall fastighetsägaren alltid underrättas innan arbetena påbörjas.

Om fisket kan skadas, skall anmälan om de planerade arbetena göras till länsstyrelsen innan arbetena påbörjas.

11 KAP 17 § VATTENVERKSAMHET - UNDERHÅLLSANSVAR

Den som äger en vattenanläggning är skyldig att underhålla den så att det inte uppkommer skada för allmänna eller enskilda intressen genom ändringar i vattenförhållandena. Om vattenanläggningen med stöd av en särskild rättighet utförts på någon annans mark och äganderätten till anläggningen övergått till markägaren till följd av att rättigheten upphört, kvarstår underhållsskyldigheten för den som var rättighetshavare.

(Se även miljöbalken 11 kap 13 § om tillståndspliktig markavvattning, miljöbalken 11 kap 15 § om dikesrensning, samt 1998:812 lag med särskilda bestämmelser om vattenverksamhet 2 kap 5 § om rådighet över vatten.)

12 KAP 6 § SAMRÅD OM PROSPEKTERINGSARBETEN, LEDNINGSARBETEN OCH VISSA VÄGÄRENDEN

Kan en verksamhet eller en åtgärd som inte omfattas av tillstånds- eller anmälningsplikt enligt andra bestämmelser i denna balk komma att väsentligt ändra naturmiljön, skall anmälan för samråd göras hos den myndighet som utövar tillsynen enligt bestämmelser i 26 kap. eller bestämmelser som har meddelats med stöd av samma kapitel.

(Om markägaren ska ta matjord för husbehov kan det vara en verksamhet och kan komma att ändra naturmiljön och därmed också kulturmiljön och då gäller också ovanstående paragraf)

12 KAP 8-9 § HÄNSYN TILL NATUR OCH KULTURVÄRDEN

FÖRORDNING (1998:915) OM MILJÖHÄNSYN I JORDBRUKET, 3§

Jordbruksmark får tas ur jordbruksproduktion tidigast åtta månader efter det att anmälan om åtgärden har gjorts till länsstyrelsen, om inte länsstyrelsen medger något annat. Anmälan behövs dock inte om åtgärden är av ringa betydelse för jordbruket på brukningsenheten eller för natur- och kulturmiljön och inte heller när marken tas i anspråk för verksamhet vars tillåtlighet prövats i särskild ordning.

Jordbruksverket får efter samråd med Naturvårdsverket och Riksantikvarieämbetet meddela närmare föreskrifter om innehållet i en anmälan enligt första stycket om att ta jordbruksmark ur produktion.

Fastighetsbildningslagen 1970:988

3 KAP 5 § SÄRSKILDA BESTÄMMELSER BETRÄFFANDE JORDBRUK, SKOGSBRUK OCH FISKE

För att en jordbruksfastighet skall anses lämpad för sitt ändamål skall den ha sådan storlek, sammansättning och utformning att den medger att det företag som skall bedrivas på fastigheten ger ett godtagbart ekonomiskt utbyte. Vid bedömningen härav skall hänsyn tas till möjligheterna att kombinera företaget med annan varaktig verksamhet på orten. Särskild hänsyn skall tas till intresset av att sysselsättning och bosättning i glesbygd främjas. Hänsyn skall också tas till betydelsen av att vården av natur- och kulturmiljön främjas. Första stycket gäller även i fråga om en skogsbruksfastighet. Lag (1993:1340).

3 KAP 6 § HÄNSYN TILL JORDBRUKSNÄRINGEN

Fastighetsbildning som berör en jordbruksfastighet får inte äga rum om åtgärden är ägnad att medföra någon olägenhet av betydelse för jordbruksnäringen. Lag (1993:1340).

Jordförvärvslagen 1979:230

Vid förvärv av fastigheter taxerade som lantbruk krävs i vissa fall förvärvstillstånd enligt jordförvärvslagen för att kunna få lagfart. Ansökningar om förvärvstillstånd handläggs av Länsstyrelsen.

Lagen har två huvudsyften:

1. att gynna sysselsättning och bosättning i landets glesbygdsområden. (I Jämtlands län är hela länet glesbygdsområde utom Östersunds kommun och Ås, Rödön, Aspås och Näskotts församlingar i Krokoms kommun).
2. att behålla balansen i markinnehav mellan fysiska och juridiska personer.

Foto: Länsstyrelsen Jämtlands län/Hanna Appelros.

Länstyrelsen Jämtlands län

Postadress: 831 86 Östersund
Besöksadress: Residensgränd 7
Telefon: 010-225 30 00
jamtland@lansstyrelsen.se
www.lansstyrelsen.se/jamtland